

Keeleteaduslik elulugu 6

Keelemaastikud

Ilona Tragel

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse kaasprofessor

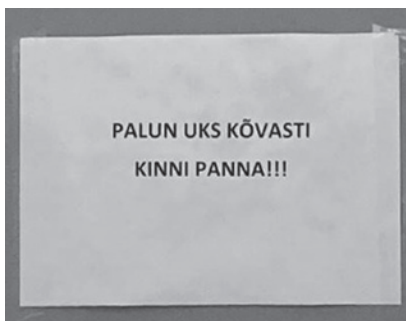
Taust

Nii keeleteaduses kui ka paljudes teistes teadusharudes on tänapäeval eelistatud uurimisobjektiks digitaalsel kujul kättesaadavad suured andmemassid. See on mõisteta, sest suure andmekogu uurimistulemusi peetakse usaldusväärseteks ja nende põhjal tehtavaid järeldusi asjakohasteks. Samas on teaduses endiselt ka selliseid uurimisobjekte, mille esmane loomulik olek ei ole digitaalne, vaid mis on päriselt füüsiliselt olemas – näiteks meid ümbritsev avalik ruum. Ka sellised andmed saab tänapäevaste uurimismeetodite rakendamiseks muuta digitaalselt töödeldavaks ja analüüsitavaks.

Üks võimalikke keeleteaduse uurimisobjekte on (avaliku) ruumi korrastamiseks kasutatavad sõnumid, mida edastatakse selleks, et panna seda ruumi kasutavad inimesed seal kuidagi käituma, näiteks sulgema ust vaikselt (näide 1) või hoopis kõvasti (näide 2). Vahel on sildid paigaldatud,

Näide 1. Tartu, Vaksali tänav
26.10.2023. Foto: Elliise Vjatkin

Näide 2. Haapsalu, arsti kabinet
27.10.2023. Foto: Anastasiya Chertova

Näide 3. Tartu, Ülikooli kohvik
01.11.2023.
Foto: Helena Kalm

kuna ruumi loomulik paigutus ei kutsu selle ruumi kasutajatelt mingil põhjusel esile ootuspärast käitumist või on see käitumine kuidagi ajutiselt teisiti reguleeritud (näide 3).

Selliste siltide jm (avaliku) ruumi kirjaliku keele uurimisega tegeleb keeleteaduses **keelemaastike** (*linguistic landscapes*) suund, mis kuulub laiemalt pragmaatika valdkonda (vt nt Corter, Cenoz 2024). **Pragmaatika** on keeleteaduse haru, mis lisaks keelele endale uurib ka keelekasutuse konteksti ning suhtlejate rolle selles. Keelemaastike uurimine on interdistsiplinaarne ehk erialasid ja teadusharusid lõimiv uurimissuund, mille eesmärk on selgitada laiemalt keele seoseid ühiskondlike ja kogukondlike nähtustega, näiteks eri keelte rollid mitmekeelses ühiskonnas. Keeleteaduslikus raamistikus on siltide uurimisobjekt sildil olev keeleline tekst. Puhtalt mittekeeleliste sümbolite (nt liiklusmärgid) uurimine jääb semiootika valda.

Suhtlussündmus

Algul võib tekitada segadust, et mida saab keele kohta ikka öelda üks suvalisel poeuksel paiknev juhis selle kohta, kas ust tuleb tõmmata või lükata, sulgeda vaikselt või jõuga. Igat silti saab aga vaadata kui suhtlussündmust sildi koostaja ehk autori ning selle sildi lugeja ehk vastuvõtja vahel: autor mõjutab sildil edastatud sõnumiga vastuvõtja käitumist¹ (Tragel 2023;

¹ Keele võimet käskude, keeldude, soovitude, hoiatuste jms kaudu maailma mõjutada nimetatakse keele illokutiivseks jõuks. See mõiste on osa kõnetegude (*speech acts*) teooriast, mis analüüsib seda, kuidas keel suudab reaalses maailmas muutusi esile kutsuda (vt Austin 1962).

Tragel, Habicht 2021). See, kuidas autor sõnumit keeleliselt väljendab, osutab meile, kuidas ta mõtestab seost enda ja sildi lugeja vahel.

Meie igapäevasest suulisest suhtlusest erineb see ahel selle poolest, et sildi autor ei oota enamasti vastuvõtjalt sõnalist vastust, vaid teatud käitumist (ukse tõmbamist, mitte lükkamist jmt). Seetõttu on mõned uurijad siltide nimetanud ühesuunaliseks suhtlussündmuseks. Samuti ei toimu siltide suhtlussündmus samaaegselt – sildi autor koostab sildi ühel ajahetkel, kuid vastuvõtja saab seda lugeda hiljem igal ajal. Samas on siiski oluline, et sündmuse osalised kuuluvad ühisesse infovälja. Näiteks koroonaja siltide kommunikatsiooni edukuse eeldus oli see, et sildi vastuvõtjad olid üldjoontes teadlikud valitsuse (või muude võimuasutuste) regulatsioonidest, sest kõiki neid regulatsioone siltidele ümber kirjutada oleks võtnud liiga palju ruumi ja võib-olla oleks oluline info hoopis kaduma läinud.

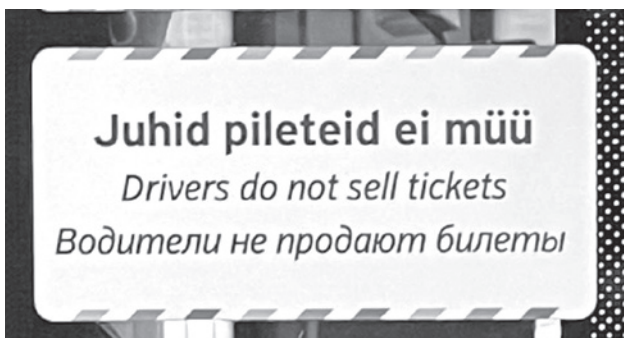
Kui sarnaste omadustega – nt kindel struktuur, stiil, osalejad, eesmärk – suhtlussündmus muutub piisavalt sagedaseks, kujuneb sellest žanr. Oleme žanritena harjunud mõistma pigem pikemaid tekste (nt romaan, tarbetekst), kuid ka sildil on teatud tunnused, mille alusel neid saab ühte žanrisse määrata. Žanri olulisus seisneb selles, et kui vastuvõtja on teksti žanriga tuttav, mõistab ta teksti sõnumit paremini ja – näiteks siltide puhul – ka käitub suurema tõenäosusega vastavalt. Koroonasiltide žanristumist kinnitas ka see, et üsna varsti peale pandeemia algust hakkasid erinevad silditootmisega tegelevad ettevõtted pakkuma toodet kategooria „koroonapiirangusilt“ all.

Mida siltidel uurida

Mitmekeelsus: mis keel(t)es silt on?

Mida siis siltidel uurida? Seesama **keelemaastike suund**, mida siin artikli algul tutvustasin, algas mitmekeelsete siltide uurimisest. Analüüsi seda, mis keeli ja mis järjekorras kasutati, millises keeles oli tekst suuremalt või esiletõusvamalt kirjas ja muud taolist (näide 4). Nende uurimistulemuste põhjal järeldati midagi selle piirkonna keelepoliitika kohta.

Sel viisil uurides saad otsida vastuseid näiteks sellistele küsimustele: kas sildil on üks või mitu keelt? Mis keeled sildil on ja mis järjestuses nad seal on? Mida see tähendab ühiskondlikus (või kogukondlikus) plaanis? Saad võrrelda ka teksti tõlget ja originaali (eeldusel, et on võimalik kindlaks teha, milline keel on originaal).

Näide 4. Tallinn, ühistransport
29.10.2023.
Foto: Anita Väli

Suhted sildi autori ja sildi vastuvõtja vahel

Suhteid sildi teksti autori ja teksti lugeja ehk vastuvõtja vahel nimetatakse **interpersonaalseteks** suheteks. Erinevate grammatiliste väljendusvahendite kasutamise kaudu näitab autor, millise suhte autor enda ja oma lugeja vahel luua tahab ehk kelle perspektiivist ta oma sõnumi esitab, näiteks kas autoriteedi või sõbrana. Kõige selgemalt ilmnevad interpersonaalsed suhted grammatilise isiku kasutuses, mille väljendamiseks on eesti keeles rikkalikud vahendid: isikut saab väljendada nii tegusõna üksi kui ka koos asesõnaga (nt *palume vs. me palume*), asesõna võib esineda lühikeses või pikas vormis (nt *me palume vs. meie palume*) ning teise isiku poole saab sõltuvalt ametlikkuse astmest pöörduda nii ainsuse kui mitmuse vormiga (nt *kanna maski vs. kandke maski*) (Tragel, Habicht 2023). Kõik need valikud – isegi kui sildi autor neid ei teadvusta – näitavad midagi autori ja vastuvõtja vaheliste suhete kohta.

Lisaks grammatilisele isikule väljendavad interpersonaalseid suhteid ka mitmesugused pöördumised ja soovid, mille eri variantide valikuga saab autor näidata oma suhet lugejaga. Näiteks pöördumised *Tähelepanu* ja *Kallis klient* tekitavad lugejas ilmselt üsna erinevaid tundeid.

On leitud, et sildi autor kasutab isiku väljendamise vahendeid, viisakusväljendeid ja autoriteedile viitavaid vahendeid tasakaalustatult. Viisakusväljendeid (nt *palun, tänan, vabandust*) kasutatakse sagedamini koos teises isikus (*sina*-vormis) pöördumisega (näide 5) – isikukasutusega näitab autor, et tal on õigus ja võim lugejat käskida või keelata, kuid viisakusväljenditega pehmendab ta neid käske-keelde (Tragel, Pikksaar 2022).

Näide 5. Tartu, Annelinna Prisma
02.11.2023. Foto: Diana-Elisabet Telvar

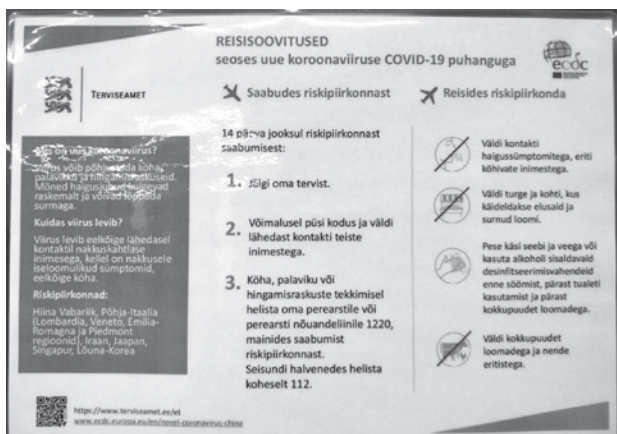

Näide 6. Rakvere, Turu Kaubamaja
13.01.2024. Foto: Eliise Altmann

Sildi keelekasutuse põhjal saad niisiis analüüsida, millise rolli on sildi koostaja endale valinud ja millistes keelevahendites see roll avaldub. Kas ta on autoriteet, soovitaja või sõber? Kas sildi keeles kajastub kuidagi see, et sildi autor ja sildi lugeja kuuluvad samasse kogukonda? Mille põhjal saad seda otsustada?

Suhted sildi teksti ja teiste tekstide vahel

Lisaks teksti autorile ja vastuvõtjale võivad omavahel suhelda ka tekstid. Ühes tekstis teisele tekstile viitamine või muul moel teise tekstiga seose loomine (nt kirjandis näitena) nimetatakse **intertekstuaalsuseks**. Koroonasiltidel loodi intertekstuaalseid seoseid enamasti seaduste või regulatsioonidega, mille alusel piirangud kehtisid (vt Trigel, Tomson 2022). Ka muudel siltidel kasutatakse intertekstuaalsust tihti näiteks ümberkorralduste põhjendamiseks või selgitamiseks, kui sildi autor tunneb, et ta pole vastuvõtjalt käitumismuutust eeldades piisavalt autori-teetne. Sealjuures saab uurida, kas sellisele seosele on mingi keeleline või muu viide, näiteks sõna *seoses* või *vastavalt* (näide 6 ülal).

Näide 7. Tallinn, bussijaam 21.12.2023. Foto: Marri-Mariska Tammepõld

Elemendid, mis ei ole sõnumi edastamiseks otseselt vajalikud

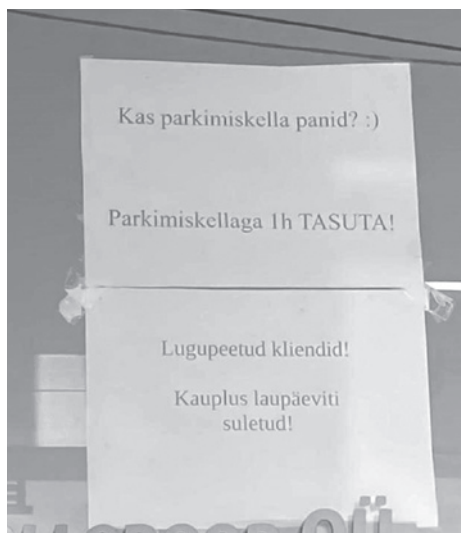
Kuigi silt peaks olema võimalikult lühike ja selge, on seal vahel siiski ka muud peale vajaliku info. Näiteks kasutatakse sõnumi edastamiseks visuaale, millel võivad olla väga erinevad eesmärgid – riigi vapi kasutamine sildil näitab autori võimurolli (näide 7), asutuste logode kasutamine ametlikkust, samas emotikonide kasutamine toetab pigem mitteformaalsust ja kogukonnatunde loomist (näide 8).

Sellised lisaelemendid võivad aidata luua lähedasemat sidet autori ja lugeja vahel. Näiteks kui sildil nõutud käitumine on lugejale kuidagi ebamugav või suurt pingutust nõudev, püüab autor sideme loomisega seda ebamugavust pehmendada (vt nt Komissarov 2022). Üks sellise seose loomise vahendeid on tänamine (näide 9).

Mõned sildid meenutavad tänu pöördumiste ja allkirjade olemasolule isiklike kirju. Ka sellised elemendid ei ole sõnumi edastamiseks otseselt vajalikud, kuid siltide autorid kasutavad neid selleks, et luua isiklikum seos vastuvõtjaga (näide 10).

Kuidas silte uurida

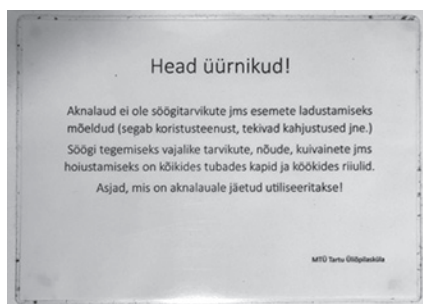
Oma keeleluloo raames soovime sul oma täpsem uurimissuund keelemaastike raamistikus ise leida. Suuna leidmiseks on erinevaid võimalusi – võid mõelda näiteks sellele, mis sind rohkem köidab, kas nt keele analüüs või visuaalsete märkide tähenduste uurimine. Mõlemal juhul alusta kogumisretkest, näiteks mine mõnes suuremas asulas mõnda

Näide 8. Tartu, Falleroon OÜ 17.01.2024.
Foto: Marian Mae

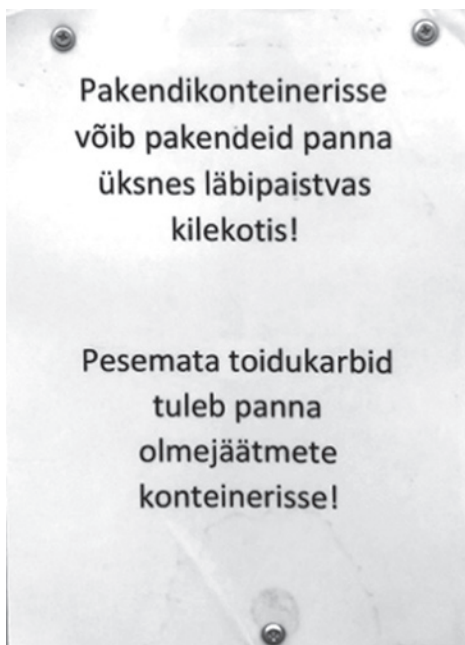
Näide 9. Tartu, Riia mnt
26.10.2023. Foto: Eliise Vjatkin

Näide 10. Tartu, Narva mnt 89
ühiselamu 31.10.2023. Foto:
Marie Kramer

suuremasse ostukeskustesse, haiglasse, kooli, lasteaeda või apteeki ja pildista seal olevaid silte. Siis kirjuta siltide asukohad, asutused, täpsemad paiknemiskohad ja tekstid Exceli või Google Sheetsi tabelisse. Tee tabelisse kindlasti ka veerg „muid tähelepanekuid“, kuhu saad kirjutada, kas sildil on ka visuaalseid märke, kas tekst on sama või eri värvi, mis kirjastiili on kasutatud jne.

Edasi saad mõelda, mida täpsemalt nende siltide põhjal analüüsida saaksid. Analüüsi jaoks peaks siltidel olema midagi ühist, näiteks sarnane suhtlusemärk, mille avaldumise viise saad eri siltidel võrrelda. Kas silt lihtsalt teavitab lugejat millestki? Või edastab see hoiatuse, soovitusel, palve, loa, käsu, keelu või üleskutse?

Näide 11. Tartu,
Tartu ülikool 25.10.2023.
Foto: Eleriin Miilman

Näiteks võid uurida oma koduteel eramajade aedade küljes olevaid koerasilte, postide küljes olevaid üht tüüpi silte (nt kadunud lemmiklooma kohta) või lasteaedade ja koolide aedade peal olevad käitumisjuhised (nt võõrastele sisenemise keeld, värava kinnipanemise palve jms). Ka söögikohtades olevaid käitumisjuhiseid asutuse klientidele (nt kasutatud nõude äraviimise, prügi äraviskamise jne kohta) on huvitav uurimisobjekt. Järgnev näide 11 on pärit Tartu ülikooli territooriumilt ning selle keelekasutus viitab sellele, et autor võtab vastuvõtja suhtes võimupositsiooni (*võib panna, tuleb panna*, hüüumärkide kasutus).

Võid uurimiseks valida ka ühe kindla koha sildid, näiteks koolis või ühes poes (või sama poeketi eri poodides) olevad sildid. Saad määrata nende siltide suhtluseesmärgid ja analüüsida näiteks seda, kuidas see on seotud selle kohaga. Kas neil siltidel kasutatakse intertekstuaalseid viiteid kooli või poe regulatsioonidele (kodukord vmt)? Kui uurid oma kooli silte, saad kindlaks teha, millise rolli on endale valinud sildi koostaja ja millise rolli ta on sulle kui vastuvõtjale andnud (näide 12). Kas kooli siltide koostaja pöördub sinu poole autoriteedi rollis või kogukonna liikme rollis?

Näide 12. Pärnu,
muusikakool
29.10.2023.
Foto: Elise Pähkel

Üliõpilase K-M näide

Valisin analüüsimiseks hoiatavad sildid.

Nende siltide eesmärk on vastuvõtjat mingi ohu eest hoiatada. Enamik hoiatavaid silte algab sõnaga Ettevaatust, mis on ka kõneakt (Pajusalu 2002: 22), mille eesmärk on lugejat ettevaatusele manitseda ning õnnetust või ohuolukorda vältida. Mõnel juhul on ka konkreetne ohutekitaja välja toodud, näiteks sõnadena auto või varisemisoht või piltide ja sümbolitena, nagu siltidel "Ettevaatust auto" ja "BEWARE OF CHICKENS; NOT RESPONSIBLE FOR DEATH OR SERIOUS PECKING". Ohu rõhutamiseks kasutatakse ka suurtähti, hüüumärke ja punast kirja.

Siltidel on selged diskursuserollid (Dancygier, Maier, 2021: 3, 10–13): hoiatussildi koostaja roll on käsuaandja, sildi vastuvõtja roll käsule alluja. See väljendub näiteks sõnadega keelatud ja ettevaatust, viimane neist on tõlgendatav käskivasse kõneviisi – vaata ette. Sildid "BEWARE .." (vt eespool) ja "EI HAMMUSTA, LAKUB SURNUKS", on hoiatusena esitatud naljaga – on ebatõenäoline, et kanad ohtu kujutavad, või et koer inimese surnuks lakub. Huumorivõtmega sildid esitavad samuti lugejale hoiatuse, kuid neil kujutatud jaburat ohu olukorda suure tõenäosusega ei teki ning seetõttu on nende siltide peamine eesmärk ka pisut teine – anda lugejale midagi positiivset, muuta nende tuju paremaks (Svennevig 2021: 177–178).

Näide 13. Tallinn, Kristiine keskus 26.01.2024.
Foto: Karmen Välja

Silte saab uurimiseks valida ka nende paiknemiskoha alusel, näiteks aed, post või põrand. Mõne paiknemiskoha siltidel võib olla mõni esmapilgul üllatav ühine omadus, nt põrandasildid on sageli ümmarguse kujuga (näide 13).

Kokkuvõte

Igapäevaselt avalikus ruumis liikudes me ilmselt ei teadvustagi, kui palju keelenähtusi meid ümbritseb. Selles keeleluloo osas suuname sind, kuidas neid igapäevaseid suhtlusolukordi märgata ja mõtestada. Siltide rohkus ja mitmekesisus võimaldab keelt analüüsida paljudel eri tasanditel, grammatilistest vahenditest pragmaatiliste suheteni. Kuna siltide kogumine ja süstematiseerimine on tänapäeval tehniliselt lihtsam kui kunagi varem, on igaühel võimalus uurida omaenda unikaalset keelemaastikku.

Viidatud kirjandus

- Austin, John L. 2018 [1962]. Kuidas teha sõnadega asju. Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Dancygier, Barbara 2021. Fictive Deixis, Direct Discourse, and Viewpoint Networks. – *Frontiers in Communication* 6, 624334.
- Gorter, Durk, Jasone Cenoz 2024. A Panorama of Linguistic Landscape Studies. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters.
- Komissarov, Liisa-Maria 2022. „Me räägiks ka meelsamini millestki muust“ – koroonasildid Berliini ühistranspordis 2022. aasta suvel. – Tartu ülikooli

- eesti ja üldkeeleteaduse instituudi ajaveeb. <https://www.blog.keel.ut.ee/uliopilastelt/koroonasildid-berliinis/>.
- Pajusalu, Renate 2002. Lingvistiline pragmaatika ehk Mida kõike inimene oma keelega teha võib. – Oma Keel 2, 21–26.
- Svennevig, Jan 2021. How to do things with signs. The formulation of directives on signs in public spaces. – Journal of Pragmatics 175, 165–183.
- Tragel, Ilona 2023. Keelelised valikud kriisikommunikatsioonis: koroonasilt keeleteadlase töölaual. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 19, 195–223.
- Tragel, Ilona, Külli Habicht 2021. Erakorralise aja sildikeel. – Oma Keel 1, 56–67.
- Tragel, Ilona, Külli Habicht 2023. Isiku mitu nägu kriisisuhtluses. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri, 14 (2), 129–163.
- Tragel, Ilona, Aimi Pikksaar 2023. Authority and solidarity on the Estonian COVID-19 signs: In line with the government's guidelines, we ask you to wear a mask. – Frontiers in Artificial Intelligence 5, 1000188.
- Tragel, Ilona, Kairit Tomson 2022. Tanel ja Jüri kiusavad: piirangute põhjuste väljendusvahendid koroonapiirangute siltidel. – Õiguskeel 2, 1–10.

OK